

Dějiny antické literatury IV (LJBcA08)

Pozdně antická poezie: charakteristické rysy, básnické žánry

- pozdní antika je často vnímána jako období přechodu od starověku (antiky) do středověku; jedná se však o svébytnou kulturně historickou epochu
- nepanuje shoda, jak toto období časově vymezit (některé jeho charakteristické znaky lze zaznamenat už v době Augustově, jiné pokračují do středověku)
- v literatuře se jedná více či méně o tvorbu z období pozdního císařství = od r. 284 (nástup císaře Diocletiana na trůn; začátek dominátu) až po zánik západořímské říše (476 po Kr.: Odoaker, germánský velitel císařské gardy sesadil posledního římského císaře Romula Augustula)
- někdy se o pozdní antice hovoří již od r. 117 (smrt císaře Traiana, nástup císaře Hadriana) > útlum v literární produkci, který vrcholí ve 3. stol. (tzv. temné období)
- pozdní antika bývá označována také jako „období úpadku“ či „postklasické“ období, což s sebou nese určitý pejorativní nádech (teprve v poslední době dochází k rehabilitaci pozdně antické tvorby)

Politické a společenské poměry

- dochází k pozvolnému rozpadu říše – nájezdy Germánů a jiných barbarů
- centralizované státní struktury jsou nahrazeny decentralizovanými autonomními správními úřady
- r. 395 = rozdělení říše:
 - západořímská říše → 476
 - východořímská říše = Byzantská říše, Byzanc → 15. století (1453 – dobytí Konstantinopole osmanskými Turky); v období pozdní antiky a raného středověku byla významnou křesťanskou mocností v oblasti východního Středomoří; měla řecký ráz
- ztráta společného kulturního povědomí (úpadek znalosti řečtiny na latinském západě – od 3. stol.; platí to i pro křesťanskou církev, řečtina byla dlouho liturgickým jazykem i na západě)
- provinciálové, zejména Germáni, pronikají do římské armády i do státní správy; v říši roste množství propuštěnců orientálního původu
- proces demokratizace společnosti, především v provinciích > r. 212 císař Caracalla vydal edikt (*Constitutio Antoniniana*), na jehož základě získali římské občanství všichni svobodní obyvatelé říše > zaniká rozdíl mezi římským občanem a provinciálem („Neřímanem“)
- Římané postupně podléhají neřímským vlivům
- dochází k romanizaci západních provincií
- Řím přestává být kulturním střediskem říše > již od stříbrného období zaniká specificky římská literatura, literaturu pěstují zejména tzv. *homines novi* (lidé z provincií, kteří se – jako první ze své rodiny – dostali v Římě do vysokého úřadu), vznikají nová kulturní centra v provinciích: sev. Itálie, sev. Afrika (Fronto, Apuleius, Tertullianus, Minucius Felix, Cyprianus, Augustinus), Hispánie (Seneca, Columella,

Martialis, Quintilianus, Lucanus = autoři stříbrného období; Iuvenus, Isidor ze Sevilly), Gallie (Ausonius, Sidonius Apollinaris)

: náboženský úpadek

- stará římská božstva měla jen oficiální význam
- stoupající obliba orientálních orgiastických božstev (např. Ísis a Osiris = egyptská božstva, Kybelé = Velké Matka, původně asijské božstvo, Mithras = perské božstvo) – jejich kultury byly spojeny s tajnými magickými obřady (viz Apuleius)

: vzestup křesťanství

- do Říma proniklo již za Nerona (1. stol. po Kr.) jako jedno z orientálních náboženství
- stavělo se proti státnímu kultu, jehož součástí bylo zbožňování císařů > křesťané byli perzekuováni (již Nero obvinil křesťany z požáru Říma v r. 64, a dal tak podnět k jednomu z jejich prvních pronásledování)
- křesťanství se šířilo velmi rychle, až nakonec zcela zvítězilo nad pohanstvím
- ve zvěsti o Ježíši Kristu, který svou smrtí vykoupil a spasil lidstvo, hledali lidé útočiště před světskou mocí (stejně jako zmiňované orientální kultury a mysteriózní náboženství přinášelo i křesťanství slib budoucí blaženosti a spásy, která lid vykoupí z nejisté a nešťastné pozemské existence)
- r. 313: císař Konstantin vydal edikt milánský > křesťanství bylo zrovnoprávněno s pohanstvím, křesťané získali náboženskou svobodu
- r. 380: císař Theodosius vydal dekret, jímž prohlásil křesťanství za jediné státní náboženství celé římské říše
- r. 391: císař Theodosius vydal zákaz pohanských kultů – křesťanství přijali i Germáni, kteří ovládli evropský západ a sev. Afriku (v některých částech západních provincií se pohanství udrželo až do 6. stol.)
- dogmatické spory a roztržky mezi východními a západními křesťany (rozdělení církve r. 1054)

Literární ovzduší doby

- již od stříbrného období (14 po Kr. = smrt císaře Augusta – 117 po Kr. = nastoupení císaře Hadriana) se literatura postupně odpoutávala od řeckých vzorů > došlo k náhradě klasických řeckých vzorů klasiky římské literatury, jejich nápodoba je příznačná pro většinu lyrické pozdně latinské básnické tvorby (velká pozornost byla věnována formální stránce)
- od 2. stol. po Kr. se literatura vyvíjí mimo Řím, v provinciích (nejprve v sev. Africe, potom také v Hispánii a Gallii) > má osobitý ráz (zárodky románských literatur)
- typické pro celé období pozdní antiky bylo prolínání a vzájemné ovlivňování pohanství a křesťanství; vzestup křesťanské literatury (lat. psaná křesťanská literatura vznikala v rámci antické tradice jako určitý pokus změnit ji zevnitř a přizpůsobit vlastním účelům; většina lat. církevních otců byla ovlivněna pohanskou literární tradicí; pohanská lit. nebyla imunní vůči změnám, které přineslo křesťanství)
- silný vliv rétoriky na poezii (od 1. stol. po Kr.)

- proměna žánrového systému antické literatury, který se musel přizpůsobit novým společenským potřebám
 - stírání striktních žánrových hranic = kombinování prvků různých žánrů
 - mnohé velké žánry postupně ztratili své místo (epos, drama) nebo byly aktualizovány (biblický epos)
 - zánik starých žánrů, vznik nových žánrů (hagiografie, autobiografie, křesťanská apologie)
 - již na konci 1. stol. vznikl žánr sloužící k uctívání císařského majestátu = *panegyricus* (jeden z nejméně frekventovaných rétorických útvarů pozdní antiky)
 - rozdíl mezi vysokým a nízkým stylem ztrácí své opodstatnění (křesťané záměrně volí prostotu = *simplicitas*)

: 2. století

- za Hadriana došlo k obnovení řeckého vlivu > spisovatelé psali latinsky i řecky, někteří jen řecky (úpadek římské národní identity)
- reakce proti klasicismu > módní záliba v římské archaické poezii – archaizující vkus se uplatnil zejména v římské próze (vůdce archaických prozaiků = rétor Fronto), ale také v tvorbě tzv. *poetae novelli*
- v poezii 2. století je patrný vliv současné řecké poezie (jednoduchá metra, jednoduchá mluva, hravé náměty)
- z 2. stol. se zachovala hlavně próza (román, historiografická díla, odborná próza)
- oproti rétorice a velkým vědním oborům ztrácí poezie své ústřední kulturní postavení; svou roli sehrálo také to, že pozdější křesťanští autoři se poezii většinou moc nevěnovali
- nepřetržitá linie tradičních, „velkých“ básnických žánrů (epos, elegie, drama) se na počátku Hadrianovy vlády vytrácí

: 3. století

- politicky velmi chaotické období (na trůně se střídá neobyčejné velké množství císařů, někteří panovali jen několik měsíců či dnů) >> jeden z nejtěžších momentů pro latinskou kulturu i literaturu („temné období“)

: 4. a 5. století

- literatura se povznesla, dochází k jejímu oživení
- archaismus se mísí s klasicismem
- v poezii převládá napodobování (*imitatio*) klasických autorů, zejména Vergilia, ale i básníků doby stříbrné
- v próze vyniká právnictví, dále se pěstuje gramatika, starožitnictví, historiografie (Ammianus Marcellinus – Řek z Antiochie píšící latinsky, významný pragmatický historik, pokračovatel Tacita)

„Úpadková“ latina

- spisovná latina
- převládá latina básníků zlatého a stříbrného období
- próza 2. století – archaizující tendence
- propojení básnického a prozaického slohu
- zaniká klasická čistota latiny (do jazyka pronikají grecismy a vulgarismy)
 - latina mluvená, živá
- svým vývojem předstihla umělý spisovný jazyk
- postupně se začala přetvářet v jednotlivé románské jazyky
- živá latina proniká do latiny spisovné zejména vlivem křesťanství

> vliv na poezii: ztráta citu pro kvantitu slabik > chyby v prozodii, vedle časoměrné poezie se začíná rozvíjet také prozodie přízvučná

Básnická tvorba

- největšího rozkvětu dosáhla pozdně antická poezie ve 4. a 5. století (rozdíjela se souběžně s řeckou poezií, což je patrné zejména v epice)

I. Drama (mimos, pantomimos)

- římské divadlo (nejurputnější symbol pohanství) přežilo krizi římského impéria ve 3. stol., velké oblíbenosti se těšilo i na sklonku antiky < svědčí o tom i útoky křesťanských autorů – divadlo nazývali *pompa diaboli* („dávlova nádhera“); navzdory snahám církevních otců přežilo divadlo i pád západořímské říše
- největší oblíbenosti se těšil mimos a pantomimos; na scéně se objevovala i klasická komedie (Plautus a Terentius)
- nová dramata vznikala jen výjimečně; už v době raného císařství se tradiční drama stalo literární záležitostí, nové hry nebyly primárně určeny k předvádění na jevišti – viz Senekovy tragédie a jediná dvě dochovaná pozdně antická dramata:
 - tragédie Hosidia Gety *Medea* složená centonární technikou (*centones* = básně „sešité“ z veršů nebo částí veršů převzatých z jiných, klasických autorů)
 - tragédie se dochovala v souboru *Anthologia Latina* (viz dále)
 - byla složena pravděpodobně koncem 2. stol. po Kr. (Hosidius Geta byl zřejmě současníkem Tertulliana a působil v Africe)
 - skladba zpracovává stejný námět jako Eurípides, Ovidius či Seneca v tragédii *Medea*
 - mluvené partie = daktylské hexametry; sbory = paroimiaky
 - anonymní komedie *Querolus* (*Skuhral aneb Komédie o hrnci*)
 - nejistá datace – od 1. pol. 4. až do 9. stol.
 - pokračování Plautovy komedie *Aulularia* (*Komédie o hrnci*); oproti Plautovi se ve hře snoubí zábavné a výchovné prvky = typické pro pozdní antiku; odklon od tradičního veršového rozměru dramatu (místo jambického trimetru je hra napsána rytmizovanou prózou)

II. Epika (didaktická poezie; biblický epos; mytologický epos; epyllion; historický epos)

- klasický mytologický a historický epos zmizel už s generací epiků flaviovské doby (1. stol. po Kr.)
- epická poezie však nezanikla definitivně, prošla metamorfózou a ve 4. stol. se znovu objevila v aktualizované podobě (básnické parafráze *Bible* = biblický epos, alegorické hexametrické skladby, historická epika s propagandistickými účely; Claudianův pokus o rehabilitaci mytologického eposu)

: bajka

Avianus (4./5. stol.)

- elegickým distichem přebásnil 42 Babriových bajek (na základě jejich nedochovaného prozaického překladu do latiny)

: didaktická poezie

Terentianus Maurus (2. stol.)

- autor tří veršovaných didaktických děl z oblasti gramatiky a metriky, dochovaných v jednom svazku = *De litteris (O písmenech)*, *De syllabis (O slabikách)* a *De metris (O metrech)*

Nemesianus (3. stol.)

- autor didaktické básně *Cynegetica (O lovu)* – dílo pojednává o loveckých technikách

Avienus (2. pol. 4. stol.)

: narodil se v etruských Volsiniích (Bolsena) ve staré italské rodině

: zajímal se zejména o zeměpis, tvůrce naučných básní podle řeckého vzoru

: autor hexametrické básně *Descriptio orbis terrae (Popis světa)* – adaptace geografické básně řeckého autora Dionysia Periégéta

: po Ciceronovi a Germanikovi znovu přeložil astronomickou báseň Aráta ze Solů –

Zjevy nebeské (Fainomena) = hexametrická báseň

: autor básně *Ora maritima (Přímořské krajiny)* = neúplně dochovaná báseň složená

v jambických trimetrech; popis přímořských krajín římské říše

: všechny Avienovy skladby jsou přetíženy encyklopedickými a antikvářskými údaji (rasy charakterizující poezii pohanské senátorské aristokracie 4. stol.)

: tzv. *Disticha Catonis (Catonova disticha)*

- anonymní sbírka morálních ponaučení
- soubor maxim (každé má 2 hexametry) sepsaných mezi koncem 2. a počátkem 4. stol. a připisovaných Catonovi Staršímu (jeho jméno vyvolávalo představu moudrého a počestného muže a proslulého moralisty), nebo jeho jmenovci Catonu Utickému z 1. stol. př. Kr.
- velmi populární byla tato sbírka zejména ve středověku, kdy byla přepracována a doplněna a stala se nezbytnou součástí školní četby

Quintus Serenus Sammonicus (3. stol.)

: autor didaktického díla ve verších z oblasti lékařství = *Liber medicinalis (Lékařská kniha)*

biblická epika

C. Vettius Aquilinus Iuvenus (30. léta 4. stol.)

: jako první se pokusil překlenout propast mezi pověstnou prostotou (*simplicitas*) bibl. jazyka a pompézností epické poezie

: autor *Evangeliorum libri quattuor* (*Čtyři knihy evangelíí*)

- patrný vliv Vergilia
- církevními kruhy bylo dílo přijato nečekaně příznivě

: biblický epos byl v pozdní antice velmi oblíben, Iuvenus měl celou řadu pokračovatelů

- **C. Caecilius Sedulius**: *Carmen Paschale* (*Velikonoční báseň*)
- **Claudius Marius Victorius**: *Aletheia* (*Zjevení*)
- **Alcimus Ecdicius Avitus**: *De spiritualis historiae gestis* (*O činech duchovních dějin*)
- **Blossius Aemilius Dracontius**: *De laudibus Dei* (*Chvála Boží*)
- **Arator**: *Actus apostolorum* (*Skutky apoštolské*)
- další fragmentárně dochované hexametrické skladby: *De Sodoma* (*O Sodomě*); *De Iona* (*O Jonášovi*); *Heptateuch* (básnická verze pěti knih Mojžíšových, knihy Josue a knihy Soudců); *De Iesu Christo Deo et Domine* (*O Ježíši Kristu, Bohu a Pánu*)

Faltonia Betitia Proba (4. stol.)

: autorka patřila k jedné z předních aristokratických rodin

: autorka *Cento Probae* (*Probin cento*)

- dlouhý vergiliovský cento na témata ze *Starého* i *Nového zákona*
- dílo se u církevních autorit nesetkalo s pochopením (dekretem papeže Gelasia bylo zařazeno mezi apokryfy), přesto bylo velmi oblíbené

: Probini následovníci

- **Pomponius**: *Tityrus / Versus ad gratiam Domini* (centonární ekloga s biblickou tematikou)
- *De verbi incarnatione* (*O vtělení slova*) – centonární epyllion
- *De ecclesia* (*O církvi*) – centonární epyllion
- Victoriova báseň *De pascha* (*O velikonocích*)

epické alegorické skladby

(= další originální způsob využití antických epických konvencí pro křesťanské účely)

Prudentius (4. stol.)

: autor *Psychomachia* (*Boj o duši*) = alegorické zobrazení konfliktu abstraktních sil soupeřících o lidskou duši, v sedmi krvavých duelech se (jako při gladiátorských zápasech) utkává sedm křesťanských ctností (*virtutes*) se sedmi pohanskými hříchy (*vitia*)

: alegorie („jnotaj“ – způsob nepřímého vyjádření) měla v antické literatuře dlouhou tradici, sahající od Vergilia a Ovidia přes epiky 1. stol. až po Prudentiova současníka Claudia Claudiana; rovněž s křesťanstvím byla alegorie spojena od jeho počátků

epos ve službách politické propagandy

Claudius Claudianus (okolo 370 až 404)

- : největší římský epik pozdního období literatury, paradoxně byl řeckého původu (bývá označován za posledního latinského pohanského básníka)
- : pocházel z Egypta (z Alexandrie), do římské metropole přišel na sklonku vlády císaře Theodosia I. (v roce 394)
- : na konci 4. století nastal rozkvět eposu u Řeků (v Malé Asii i v Egyptě) > vliv na Claudiana
- : pobýval v Miláně na dvoře západořímského císaře Honorio, kde si oblíbil zejména Stilichona, vojevůdce vandalského původu, který po Theodosiově smrti v roce 395 převzal faktickou vládu nad západní polovinou říše; tento schopný vrchní velitel dokázal umně využít Claudianova básnického nadání k propagaci vlastních politických cílů (v r. 395 došlo k rozdělení římské říše, vých. pol. připadla staršímu z Theodosiových synů Arcadiovi, západní mladšímu Honoriovi; jejich jménem ale vládli různí regenti, jako byl právě Stilicho = z tohoto politického prostředí vychází Claudianova tvorba)
- : ovládal řečtinu, ale většinu svých výtvorů složil latinsky (řecké básně psal jen na počátku své básnické dráhy, dochovalo se jen několik epigramů a zlomky epické skladby o válce bohů s Giganty = *Gigantomachia*)
- : prakticky ve veškeré tvorbě využívá Claudianus epického aparátu k oslavným a propagandistickým účelům
- : tvůrce mytologických eposů
 - pokusil se o vzkříšení latinské mytologické epiky
 - epos *Gigantomachia* (*Zápas bohů s Giganty* = mytický boj Gigantů s olympskými bohy): z řecké verze, kterou Claudianus složil v mládí, se dochovaly 2 fragmenty; z pozdější latinské verze ca 100 veršů
 - umělecky nejhodnotnější je epos s názvem *De raptu Proserpinae libri III* = zpracování známého mýtu o únosu Proserpiny (viz také *Ov. Met.* = Claudianův vzor); skladba nebyla nikdy dokončena; s tradičním eposem má dílo společného jen málo; návaznost na konkrétní epické skladby v římské epické tradici; alegorické pojetí eposu – božské postavy jsou znázorněny jako personifikace přírodních sil
- : tvůrce skladeb s politickým pozadím
 - tvorba pro Honorio
 - **veršované panegyriky** na oslavu císařského dvora (prozaický panegyrik = žánr oslavného řečnictví, který byl do římské literatury zaveden už na konci 1. stol.; veršovaný panegyrik se však prosadil až o 300 let později – do římského prostředí jej uvedl Claudianus < vliv jeho řeckého původu: v Řecku i v Egyptě byla oslavná poezie velmi oblíbená)
 - *Panegyricus dictus Probino et Olybrio consulibus* (*Panegyricus na konzuly Probina a Olybria*) – skladba Claudianovi zajistila přízeň římské aristokracie a stala se jeho vstupenkou k císařskému dvoru v Miláně; byla tak založena tradice tzv. inauguračních panegyriků
 - *De tertio consulatu Honorii* (= *O třetím Honoriově konzulátu*) – oslavná báseň na třetí konzulát nezletilého Theodosiova syna Honorio

- panegyriky na 4. a 6. Honoriův konzulát, tři knihy na konzulát Stilichonův a panegyrik na konzulát Manlia Theodora
- *De nuptiis Honorii et Mariae* (*O sňatku Honoria a Marie*) = epická svatební píseň (epithalamion) na počest Honoriova sňatku se Stilichonovou dcerou Marií + žertovné lyrické svatební písně: *Fescennina de nuptiis Honorii Augusti*

➤ tvorba na počest Stilichona (vlivného správce a vojevůdce císaře Honoria)

- dva historické eposy: *Bellum Pollentinum sive De bello Gothico* (*Válka u Pollentie aneb O válce s Góty*) – vypráví, jak Stilicho odrazil Alarichův vpád do Itálie; *De bello Gildonico* (*O válce s Gildonem*) – o potlačení afrického usurpátora Gildona
- oslavné básně na Stilichona sloužící k propagaci jeho politických záměrů – *Laus Stilichonis* (*Chvála Stilichona*): Stilicho je přirovnáván ke Scipionu Africanovi, ocitá se mezi římskými velikány, kteří bojovali proti cizím nepřátelům
- invektivy proti rádcům východořímského císaře Arcadia a Stilichonovým mocným nepřátelům: *In Rufinum libri II* (*Proti Rufinovi*); *In Eutropium libri II* (*Proti Eutropiovi*)
- nepřímou poctou Stilichonovi je i chvála jeho manželky = *Laus Serenae* (*Chvála Sereny*): obsahuje odbočky velebící jejího mocného manžela

: tvůrce idyl, básnických dopisů a epigramů (např. zpracování egyptské báje o ptáku Fénixovi) (Fénix = egyptský bájný pták, symbol věčného života: velký symbolický význam pro křesťany i pohany)

: autor dvou epithalamií (na počest sňatku císaře Honoria – viz výše; *Epithalamium dictum Palladio et Celerinae* = u příležitosti svatby významného dvorského úředníka Palladia s jistou Celerinou)

: autor křesťanského velikonočního hymnu *De Salvatore* (*O Spasiteli*) – jeho pravost však mnozí badatelé odmítají

: styl Claudianových děl

- formální obratnost: bezchybný hexametr (vzorem mu byl Vergilius, Ovidius, ale i Lucanus a Statius)
- patrný silný vliv rétoriky
- jazyk tradiční epiky mění v ceremoniální jazyk (oslavná funkce), obrací se na vzdělané dvorské publikum

: pokusil se obnovit římský epos, zaměřil se na současné dějiny a redukoval jeho rozsah (v císařském období se epika pěstovala jen málo)

: narušuje hranice literárních žánrů (panegyrik, historický epos)

: byl římským patriotem (Stilicho byl pro Claudiana epickým hrdinou)

: není známo, zdali byl křesťan (svět líčený v jeho dílech je pohanský)

: Claudianovy panegyriky našly řadu pokračovatelů (Sidonius Apollinaris, Flavius Merobaudes), jeho pokus o restauraci mytologické epiky zůstal osamocení (na počátku římské epické tradice stál tarentský Řek Livius Andronicus, na jejím konci to byl alexandrijský Řek Claudius Claudianus)

III. Lyrika (např. satira, idyla, bajka, epigram)

: idyla – **Nemesianus** (3. stol.) původem z Afriky, patrně z Kartága

: zachovaly se 4 idyly = *Eclogae* (*Eklogy*)

: vzorem byl jak Vergilius, tak i Calpurnius Siculus (1. stol.)

: epigram – pozdně antický epigram se vyznačoval větším sklonem k popisnosti

(kvalita básně se poměřovala schopností verbálně „vizualizovat“ určený objekt, jako by ho měl čtenář před sebou)

Claudius Claudianus (viz výše)

Decimus Magnus Ausonius (viz níže)

Iunius (nebo **Iulius**) **Naucellius** (4. stol.)

: blízký přítel Q. Aurelia Symmacha

: jsou mu připisovány některé z epigramů v souboru *Epigrammata Bobiensia* = sbírka 72 epigramů z pozdní antiky objevená teprve v roce 1950 ve Vatikánu (rukopis pocházel z kláštera Bobbio v severní Itálii)

: ilustrativní ukázka konvenční pozdně antické poezie vznikající v okruhu pohanské senátorské aristokracie (tato vrstva římské společnosti se s nostalgií obrací k dávné římské minulosti)

: do sbírky *Epigrammata Bobiensia* patří i slavná báseň *Sulpiciae conquestio* (*Sulpiciin nářek*)

– autor předstírá, že je básnířka z konce 1. stol. po Kr. Sulpicia (autorka erotické lyriky, z níž se dochovaly jen dva verše)

– báseň je nářkem nad postavením vzdělců

papež **Damasus** (2. pol. 4. stol.)

: autor epigramů, které dal vyrýt na náhrobky v Římě uctívaných mučedníků

: v jeho básnické tvorbě je patrný vliv Vergilia

: Damasus je představitelem otevřeného přístupu k pohanskému literárnímu dědictví, zejména k Vergiliovi

V poezii 3. a 4. stol. lze vysledovat tři hlavní proudy:

1) tvorba navazující na trendy, které začali uplatňovat *poetae novelli* ve 2. stol. (Decimus Magnus Ausonius, Publilius Optatianus Porfýrius)

= *poeta ludens* (hravý básník)

2) křesťanská poezie – *poeta christianus* (křesťanský básník)

3) enkomiaistická (oslavná) poezie, pěstovaná dvorskými básníky (Claudius Claudianus, Sidonius Apollinaris, Flavius Merobaudes)

– v 5. stol. vzniká převážná část latinské poezie ve vazbě na císařský trůn, hlavní žánr = veršovaný panegyrik

ad 1) hravá poezie

= „formální“ poezie (důraz kladen na formální zpracování)

: vyznačuje se upřednostňováním drobných básnických forem, popisností, zájmem o všední náměty, zálibou v autobiografických detailech

- : autoři se snaží předvést svou technickou virtuozitu
- : obrací se na vzdělané publikum, které je schopno ocenit kouzlo rafinované formální hry a rétorické kvality básnickova stylu
- : obliba formálních hříček a technik založených na citaci a aluzi (cento)

poeta ludens

- díla těchto autorů nelze poměřovat s díly Vergilia nebo Horatia, neboť ta vznikala ve zcela jiném kontextu a byla adresována jinému publiku
- představitelé augustovské éry byly pro básníky píšící ve 4. stol. uctívanými autoritami, stali se základem školní četby a absolventi antických rétorických škol je znali de facto nazpaměť; představovali antikvovanou tradici, s níž pozdně antičtí básníci nakládali specifickým způsobem
- hrají básníci si libovali v hojných narážkách na klasické autory, jejich parafrázování a parodování (dávali tak najevo svou učenost a básnickou kompetenci)
- šlo o zvláštní formu společenské hry; výraz *ludere* (= „hrát si“) se stal běžným označením pro skládání básní

poetae novelli

= lyričtí básníci 2. (a 3.) stol.

- tvůrci drobné poezie, pro niž jsou příznačné metrické experimenty (obdobně tomu bylo i v tehdejší řecké lyrice)
- jedná se o druh „malé“ poezie bez žánrové specifikace
- jediným charakteristickým rysem je protiklad k „velké“ poezii
- pro tyto autory byl příznačný nezáměr o tradiční velké básnické žánry, formální experimenty, záliba v neobvyklých technických hříčkách, všední náměty, popisný manýrismus a hravý přístup ke klasické básnické tradici
- navazovali na mladořímskou školu básnickou (= P. Valerius Cato, C. Licinius Calvus, C. Helvius Cinna, Catullus a jejich předchůdci, zejména formálně brilantní Laevius), případně na řeckou poezii konce alexandrijského období > jde o tlumenější obdobu školy neóteriků (*poetae novi*)
- dochovaly se jen zlomky (**Annianus**: *Carmina Falisca, Fescennini*; **Alfius Avitus**: básně o slavných Římanech; **Marianus**: báseň o pastýřské slavnosti *Lupercalia*; **Septimius Severus**: venkovská a pastýřská témata)
- jejich „novost“ se projevuje návratem ke všemu, co je archaické, zastaralé a nemoderní = archaizující vkus (archaizující podoba neóteriků)
- typická je velká pozornost věnovaná formální stránce (mnohdy na úkor obsahu děl)
- oblíbené jsou nejrůznější formální či technické experimenty (tzv. *paignia* = hříčky)

figurální / vizuální poezie (*carmina figurata*)

- básně složené ve tvaru určitého obrazce, nejde tedy jen o verbální, ale také o vizuální stránku textu
- počátky tohoto typu poezie lze nalézt již na egyptských magických papyrech; figurální poezie v pravém slova smyslu se však objevuje až v helénistické době
- do římské literatury zavedl tento typ poezie již **Laevius** (1. stol. př. n. l.): autor skladby ve tvaru páru křidel

Publilius Optatianus Porfyrius (1. pol. 4. stol.)

= nejvýznamnější pozdně antický autor figurální poezie

: básník afrického původu

: jako dvorský básník císaře Constantina I. udělal závratnou kariéru; později se nějak provinil a skončil ve vyhnanství, snažil se získat zpět císařovu přízeň – u příležitosti 20. výročí jeho vlády věnoval Constantinovi sbírku dvaceti panegyrických figurálních básní, následně byl omilostněn

: zásadním způsobem inovoval figurální poezii – kromě obrysových básní (*Oltář*, *Syrinx*, *Vodní varhany*) vytvořil i zcela nový druh obrazové poezie, tzv. *carmen cancellatum* či *carmen quadratum* (= „mřížková báseň“)

- připomíná novodobou křížovku (osmisměrku)
- základní text tvoří jakousi mřížku (tzv. *versus quadratus*, jde o čtverec či obdélník) a do něj jsou vsazeny a graficky odlišeny tzv. *versus intexti* (verše vepsané do základní osnovy jako tajenka křížovky)
- výsledná grafická struktura může mít různou podobu: geometrické útvary, symbolické figurální motivy, monogramy atp. (mnohdy tvoří *versus intexti* různé křesťanské symboly – kříž, Kristův monogram atp.)
- Optatianus používá tzv. *akrostichy*, *mesostichy* a *telestichy* = verše, jejichž počáteční, prostřední nebo konečná písmena vytvářejí samostatný text
- kvůli formálním omezením působí Optatianovy verše mnohdy šroubovaně a jsou těžko srozumitelné

verše s ozvěnou (*versus echoici*)

- elegická disticha, v nichž se na konci pentametru opakují slova ze začátku hexametru (**Pentadius** – pravděpodobně autor 3. stol.)

centones (= citátové básně)

- nejznámější centony
 - **Hosidius Geta** (2./3. stol.) – *Medea* (centonární tragédie)
 - **Ausonius** (4. stol.) – *Cento nuptialis* (epithalamion = svatební píseň) básnířka **Proba** (4. stol.) – autorka biblického eposu složeného centonární technikou

: zajímavou osobností mezi autory, kteří tvořili v tomto netradičním duchu, je římský císař

Hadrianus (2. stol. n. l.)

- všestranně vzdělaný panovník (byl vzdělán v řecké kultuře, písemnictví i umění)
- podporoval umění i vzdělanost (snažil se sblížit latinský západ s řeckým východem)
- autor pozoruhodné příležitostné básně – oslovení vlastní duše (zvukomalebné verše připomínají poezii neóteriků)

*Animula vagula blandula
hospes comesque corporis,
quae nunc abibis in loca
pallidula rigida nudula
nec, ut soles, dabis iocos!*

„Dušičko, tulačko, miloučká
hosti v mém těle a družko má,
v jaká ty místa teď odejdeš
bledoučká, ztuhlá a holoučká –
s vtipy, jež miluješ, konec je...“

: většina lyrické tvorby pozdního období je nápodobou římských klasických autorů
(témata a náměty klasické poezie jsou zpracovávány s příznačnou technickou akrobacií)

Decimus Magnus Ausonius (4. stol.)

: narodil se r. 310 v Burdigale (Bordeaux) v Gallii

: značný podíl na Ausoniově výchově měl strýc z matčiny strany Aemilius Magnus Arborius, rétor a učitel rétoriky (Ausonius mu vděčil za své rétorické vzdělání)

: v Burdigale Ausonius po dlouhou dobu působil jako učitel gramatiky a rétoriky

: v druhé pol. 4. stol. byl Ausonius povolán císařem Valentinianem I. na císařský dvůr do Trevíru, aby vychovával panovníkova syna Gratiana

: po zavraždění Gratiana se Ausonius vrátil na své statky v Burdigale, kde v ústraní strávil zbytek života

: Ausoniova básnická činnost je rozsáhlá – drobné básnické skladby s nejrůznější tematikou

: pro náměty Ausoniových básní je typické školské prostředí; patrné jsou také jeho zkušenosti jako učitele rétoriky

- *Commemoratio professorum Burdigalensium (Vzpomínka na burdigalské profesory)*: jednotlivé postavy jsou zobrazeny uprostřed své každodenní činnosti; dílo dokumentuje zvyky a společenský život římského města ve 4. stol.)

: na školské prostředí poukazují také četná další díla mnemotechnického rázu

- *Eclogarum liber (Kniha eklog)*
- *Protrepticus ad nepotem (Poučení synovci)*
- *Caesares (Císařové)*
- *Ludus septem sapientium (Hra o sedmi mudrcích)*
- *Ordo urbium nobilium (Výčet vznešených měst)*
- *De nominibus septem dierum (O jménech sedmi dnů)*

: technická a formální virtuozita je příznačná pro další Ausoniova díla

- *Oratio (Řeč)* – báseň složená v rhopalických verších (= v těchto verších roste počet slabik po sobě jdoucích slov aritmetickou řadou, první slovo je jednoslabičné, druhé dvojslabičné atd.)
- *Griphus ternarii numeri (Trojčíselná hádanka)* – dlouhá, pythagoreismem inspirovaná hádanka o čísle tři, v níž se metodou volné asociace kupí představy spojené s číslem tři
- *Cento nuptialis (Svatební cento)* – báseň složená z Vergiliových veršů, jimiž Ausonius popisuje svatební oslavu včetně svatební noci novomanželů
- *Grammaticomastix (Gramatický bič)* – výčet nejobtížnějších otázek, jimiž se musí zabývat učitel gramatiky
- *Technopaegnon (Technická hříčka)* – soubor hexametrických básní, v nichž každý verš končí jednoslabičným slovem (v jedné skladbě dokonce na počátku každého verše stojí totéž jednoslabičné slovo jako na konci verše předchozího)

: Ausoniovy nejzdařilejší skladby

- *Bissula* – básnický cyklus o propuštění a v římské kultuře vzdělané germánské otrokyni téhož jména, kterou Ausonius dostal darem od císaře Valentiniana

- *Mosella* – epyllion opěvující známou řeku (popis cesty po Mosele a Rýnu, rozsáhlé krajinné popisy, popis života na řece, množství aluzí na Vergilia, Horatia, Ovidia aj.)

: další tvorba

- *Epitaphia (Náhrobní nápisy)* – fiktivní texty na hroby slavných literárních postav (Agamemnona, Achillea, Odyssea aj.)
- *Parentalia (Vzpomínky na mrtvé příbuzné)* – verše věnované básníkovým vlastním zemřelým příbuzným (příležitostná poezie)
- 114 epigramů
- 25 veršovaných listů přátelům (mezi adresáty Ausoniových dopisů patřil i Symmachus, Paulinus z Noly či rétor Axius Paulus – tomu Ausonius poslal také kuriózní řecko-latinský dopis, ve kterém k latinským slovům připojuje řecké koncovky a naopak = 1. příklad *makarónské poezie*)
- *Ephemeris (Záznamník)* – popis typického dne vysokého císařského úředníka; formálně zajímavé – pro jednotlivé části dne autor užívá různých meter
- *Cupido cruciatus (Ukřižovaný Erós)* = epyllion

: metra Ausoniových básní: daktylský hexametr, elegické distichon, ale také jambické trimetry či lyrická metra

= jedná se o básnické hříčky zajímavé mnohdy především svou formální virtuozitou

: ve své poezii Ausonius věnuje pozornost každodennímu detailu i realistickým drobnostem jak svého vlastního života, tak i lidí kolem sebe; časté jsou autobiografické detaily (viz *Ephemeris; Parentalia; Commemoratio professorum Burdigalensium*)

: Ausoniovy literární vzory

- básnické experimenty < neóteričtí básníci republikánského období, tj. *poetae novi; poetae novelli*
- kompoziční elegance < básníci Augustova období (Ausonius však v souladu s novým vkusem skládá drobnější útvary)
- duchaplné pointy v epigramech < Martialis

: vysoká učenost Ausoniových básní – autor navazuje na tradici literatury, která originálním způsobem přetváří známé náměty

: Ausonius konvertoval ke křesťanství, jeho náboženské přesvědčení se však téměř nijak nepromítlo do jeho tvorby (nechtěl se vzdát pohanského odkazu římské kultury, ke křesťanské víře se hlásil spíše formálně)

: v Ausoniově díle se neodráží dramatická a nejistá doba, v níž žil a tvořil (básníkova zdánlivá netečnost k dramatické realitě doby je ve skutečnosti obranou vůči pokračující erozi antického světa)

Rutilius Claudius Namatianus (přelom 4. a 5. stol.)

: básník galo-románského původu, do Říma přišel v poměrně mladém věku

: působil ve vysokých funkcích na dvoře západořímského císaře Honorio

: z jeho díla se zachovala skladba *Iter Gallicum (Cesta do Gallie)* = básnický itinerář, v němž líčí svůj návrat z Říma do rodné země; a báseň *De reditu suo libri II (O svém návratu)* =

neúplně dochovaná skladba (= osobní cestovní deník; jako pohan vyjadřuje svůj stesk nad zašlou římskou slávou, za jejíž zánik podle něj mohou barbaři, židovství a křesťanství)

Merobaudes (1. pol. 5. stol.)

- : rétor původem z Hispánie; působil jako oficiální básník císaře Valentiniana III.
- : vojevůdci Aetiovi prokazoval stejnou službu jako Claudius Claudianus Honoriovu generálovi Stilichonovi
- : z jeho díla se zachovala jen nepatrná část v pozdějších excerptech: básnické enkómion (oslavná báseň) na narození Aetiova syna; popis mozaiky v císařském paláci, na níž byl znázorněn císař se svou rodinou; *De Christo* (*O Kristovi*) – v hexametrech složený hymnus na Krista; zlomky veršovaných i prozaických panegyriků
- : napodoboval Claudia Claudiana (přejímal jeho tituly, náměty, obrazy a slovní obraty)

Sidonius Apollinaris (5. stol.)

- : básník a státní úředník
- : pocházel z galského Lugdunu (dnešní Lyon); byl konzulem a prefektem Říma, vzdal se politické kariéry a věnoval se církevní dráze – stal se arvernským biskupem
- : autor díla *Carmina* (*Básně*) = panegyriky na císaře, příležitostná poezie (epithalamia, popisy budov, veršované listy)
- : autor *Epistulae* (*Listy*, 9 knih) = Sidonius do nich často vkládá skladby ve verších

Maximianus (6. stol.)

- : poslední římský elegik
- : jeden z posledních zástupců pohanství
- : 6 elegií, v nichž nařiká nad bídným stářím

Anthologia Latina

- : rozsáhlá sbírka (téměř 400 básní) pozdně antické poezie, sestavená v 6. stol. v Africe (mnohé skladby jsou dochovány anonymně)
- : její jádro tvoří tzv. codex Salmasianus (7.–9. stol.: rukopis pojmenovaný podle svého vlastníka, francouzského humanisty Clauda de Saumaise), v moderní době byly do antologie zařazeny i skladby dochované v jiných rukopisech
- : z velké části obsahuje díla pozdně antických afrických autorů z doby, kdy v severní Africe vládli Vandalové (5.–6. stol.) – mezi nimi vyniká především Luxorius; v souboru je ale dochována i tvorba autorů 3. a 4. stol. a výtvořky ještě starších období (především pokud byly připisovány slavným autorům, např. epigramy dochované pod Senekovým či Petroniovým jménem)
- : antologie ukazuje na školské prostředí, kde doch. verše mohly přežít i po invazi barbarů

➤ Pentadius (3. stol.)

- : *De fortuna* (*O Štěstěně*) = 18 dvojverší, obrazy z antické mytologie ilustrující vrtkavost osudu
- : lyrická báseň *De adventu veris* (*O příchodu jara*)
- : čtyři epigramy; elegická disticha s „ozvěnou“

➤ *Pervigilium Veneris* (Noční slavnost Venušina)

- : anonymní skladba; jedná z nejznámějších básní obsažených v antologii
- : problémy s datací (2./3. stol. nebo 3., 4., 5. či dokonce 6. stol.?)
- : popis Venušiných slavností při oslavě jara

➤ *De concubitu Martis et Veneris* (O souloži Marta a Venuše)

- : kratší hexametrická báseň, kterou složil jinak neznámý básník Reposianus
- : problémy s datací (3., 4. nebo 5. stol.?)
- : námět je převzat ze známé epizody z osmé knihy Homérový Odysseie, jejímiž protagonisty jsou Mars, Venuše a její manžel Vulkán

➤ *Iudicium coci et pistoris iudice Vulcano*

(*Spor mezi kuchařem a pekařem před soudcem Vulkánem*)

- : autorem je Vespa; příklad satirické poezie (kuchař a pekař debatují o přednostech svých zaměstnání)

➤ cento *Medea* (viz výše)

ad 2) křesťanská poezie

- : od 2. pol. 4. stol. – křesťanská poezie s náboženskou inspirací (viz **Damasus, Proba, Prudentius, Paulinus z Noly**)

: nejstarší projevy latinské křesťanské poezie jsou kladeny do 3. stol. (**Commodianus a Cyprianus**), ale datace i autorství těchto skladeb jsou většinou sporné

: ve 4. stol. zaznamenává nebyvalý rozmach, a to zejména díky změně pohledu církevních otců na poezii jako takovou (dlouho ji považovali za něco pro křesťana nepřijatelného), dochází k oslabení apologetické reakce, objevuje se pragmatičtější postoj = snaha využít pohanské básnické tradice pro křesťanské potřeby

: křesťanští básníci přinášejí řadu nových podnětů, výrazně ovlivnili dosavadní básnickou tradici, a to jak po formální, tak i po tematické stránce – uctívání svatých, téma mučednictví, biblické a apologetické náměty, křesťanská alegorie; dochází k oživení některých skomírajících básnických žánrů (např. hymnus)

Commodianus (3. či 5. stol.)

: bývá pokládán za nejstaršího latinsky píšícího křesťanského básníka

: jsou mu přisuzována dvě básnická díla křesťanského obsahu

- sbírka *Instructiones* (*Poučky*) – jde o akrosticha, tj. básně, jejichž název je zašifrován v počátečních písmenech veršů
- skladba *Carmen apologeticum* (*Apologetická báseň*) – vliv dobového mluveného jazyka > změny v prozódii a přechod k přízvučnému verši

: koexistence pohanské a křesťanské tradice

– alegorická skladba *De ave Phoenice* (*O ptáku Fénixovi*)

= jeden z prvních produktů křesťanského básnictví

: starý pohanský mýtus o ptáku Fénixovi, jenž povstává z vlastního popela, je spojen

s představou Ježíšova vzkříšení (nejasně autorství, skladba bývá připisována Lactantiovi – křesťanský autor z přelomu 3 a 4. stol.)

: křesťanský hymnus

- na pomezí literatury a náboženské praxe
- hymnus byl převzat katolickou církví nejprve na východě, v řecky mluvícím prostředí
- do latinského prostředí uvedli hymnickou poezii teprve **Hilarius z Poitiers** a **Aurelius Ambrosius** (4. stol.)
- patrný postupný přechod k přízvučné prozódii (později se začal používat i rým)

Aurelius Prudentius Clemens

: narodil se v Hispánii, jeho rodiče byli zřejmě křesťané

: největší z pozdně antických křesťanských básníků

: své hymny se snažil po formální stránce co nejvíce přiblížit konvencím antické poezie; neváhal použít složitých lyrických meter > bývá nazýván křesťanským Horatiem

: jeho tvorba představuje zvláštní amalgám antické tradice a křesťanské inovace

: *Cathemerinon* (*Denní písně*) = cyklus hymnů v lyrických metrech

- zvláštní typ reflexivní lyriky (mystika všedního dne)
- dva ranní, dva polední a dva večerní hymny
- zbylých 6 hymnů je určeno k jiným důležitým momentům v životě křesťana (půst, Vánoce, Velikonoce atp.)
- nový rozměr, který vnáší křesťanství do lyrické poezie > jednoduché denní úkony jsou uvedeny do širšího kontextu křesťanské víry (např. ranní vstávání asociuje vzkříšení a den posledního soudu) – tohoto efektu je dosaženo použitím mnohovrstevné alegorie
- metoda volného asociativního rozvíjení výchozí představy

: *Peristephanon* (*O věncích*) = hagiografické skladby na oslavu mučedníků

- Prudentius reaguje na rostoucí popularitu kultu mučedníků ve 4. stol.
- Stefanos (věnec) = důležitý atribut mučednictví, neboť vyvolává asociace s trnovou korunou Kristovou a zároveň představuje tradiční symbol vítězství v atletickém závodě
- 14 skladeb věnovaných mučedníkům západořímské církve (jedinou výjimkou je maloasijský světec)
- epický námět + lyrická metra
- podkladem pro přebásnění se stala *acta martyrum* (= záznamy o utrpení křesťanských mučedníků), historická fakta jsou však podružná
- popis událostí je podřízen literární zákonitostí a má jednotný scénář: zkouška a manifestace víry, mučení doprovázené sérií zázraků a smrt ústící v závěrečné nanebevstoupení

: *Apotheosis* (*O boží podstatě*), *Hamartigenia* (*O původu hříchů*) = dogmaticko-didaktické skladby

: *Contra Symmachum* (*Proti Symmachovi*) = polemické invectivy proti významnému představiteli pohanských senátorských kruhů

: *Psychomachia* (*Boj o duši*) = originální alegorický epos

: *Dittochaeon* (*Dvojí hody*) = sbírky čtyřverší s náměty ze *Starého* a *Nového zákona*

Meropius Pontius Paulinus (353–431)

= znám také jako Paulinus z Noly

: představitel pozdně antické christianizované aristokracie

: rétorická studia absolvoval v Burdigale, jeho učitelem, duchovním rádcem a blízkým přítelem byl Ausonius

: původně psal stejně jako Ausonius hravou poezii plnou narážek na klasické pohanské autory; po své konverzi se od této tvorby distancoval a stal se z něj *poeta christianus*

: na rozdíl od Prudentia přebírá tradiční pohanská žánrová schémata, snaží se z nich však důsledně eliminovat všechny pohanské prvky a nahradit je křesťanskými

: zachovala se část básnického díla shrnutá do souboru nazvaného *Carmina (Básně)*

- ze zachovaných 33 skladeb tvoří téměř polovinu tzv. *natalicia* (básně k narozeninám): všechny oslavují svatého Felixe, jemuž Paulinus zasvětil svůj život, a byly určeny k přednesu při každoročních náboženských slavnostech na počest umučení tohoto světce (žánr vzpomínkové básně měl v antické poezii dlouhou tradici = řec. *genethliakon* = báseň k narozeninám; Paulinus se tuto tradici snaží přizpůsobit svým cílům > danému útvaru dává hagiografický ráz)
- Paulinova korespondence (veršované dopisy adresované Ausoniovi)
- *epithalamion* (svatební píseň) u příležitosti sňatku dcery biskupa se synem biskupa (pohanské prvky Paulinus důsledně nahrazuje křesťanskými: pohanská svatební božstva > abstraktní křesťanské alegorie; pohanská mytologická exempla > příklady z Bible; v rozporu s funkcí žánru apeluje na cudnost a pohlavní zdrženlivost snoubenců, jejich manželství by mělo být spíše duchovní než tělesné)
- *consolatio* (útěcha) adresovaná mladému páru, který přišel o dítě
- *propemptikon* (přání dobré cesty)

Paulinus z Pelly (376–460)

: Ausoniův vnuk narozený v makedonské Pelly

: v Burdigale se pod Ausoniovým vedením vzdělával v řecké i latinské rétorice

: teprve v 84 letech vydal svou kuriózní hexametrickou skladbu *Eucharisticos (Díkůvzdání)* – poděkování Bohu za seslaná utrpení, která Paulina vedla ke stále větší zbožnosti; svědectví o konci západořímské říše